

*Раренко Н. В.,
аспірантка кафедри англійської філології, перекладу і філософії мови
імені професора О. М. Мороховського
Київського національного лінгвістичного університету*

СЛОВЕСНА ОБРАЗНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ТЕАТРАЛІЗАЦІЇ АНГЛОМОВНОЇ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ

Анотація. Метою статті є розкриття специфіки виявів театралізації англословесного постмодерністського художнього дискурсу на словесно-образному рівні текстопобудови. Теоретико-методологічним підґрунтям аналізу словесної образності як вияву театралізації постмодерністських художніх творів слугують засади лінгвопоетологічного та інтермедіального аналізу. У статті систематизуються підходи до розуміння феномену театралізації як різновиду міжмистецької взаємодії. Узагальнюються лінгвопоетологічні особливості постмодерністських творів, що є ключовими для осмислення театралізації англословесної постмодерністської художньої прози. У площині художнього тексту театралізація тлумачиться як результат інтермедіальної взаємодії мистецтва театру та літератури, що актуалізується різномірними лінгвальними засобами. Особливу увагу приділено інтермедіальним формам театралізації художнього тексту, що реалізуються як за допомогою безпосереднього звернення до реалій театральності мистецтва (інтермедіальна тематизація), так і завдяки наслідуванню стилю та художніх властивостей цих реалій на різних текстових рівнях (інтермедіальна імітація). Серед засобів словесної образності, за допомогою яких у художньому тексті створюється ефект театралізації, виокремлено метафори, метонімії, антитези, епітети та уособлення. Специфіку словесно-образних виявів театралізації англословесного постмодерністського дискурсу пояснено на матеріалі романів М. Етвуд "Hag-Seed", А. Мердок "The Sea, The Sea", М. Рено "The Mask of Apollo" та Дж. Фаулза "The Magus". Виокремлені словесно-образні засоби театралізації англословесного постмодерністського художнього дискурсу демонструють значний стилістичний потенціал у наближенні характеристик художнього тексту до параметрів театральності дійства. Встановлено, що вияви театралізації на словесно-образному рівні акцентують ознаки видовищності, умовності та сценічності в англословесній постмодерністській художній прозі. Вивчення взаємодії художньої літератури і театральності мистецтва з позицій інтермедіального підходу дає змогу дослідити різноманітність міжмистецьких зв'язків.

Ключові слова: теорія інтермедіальності, театр, міжмистецька взаємодія, лінгвопоетика, інтермедіальне посилення, сценічність, умовність, видовищність, лінгвальні засоби.

Постановка проблеми. Еклектичне змішування та взаємодія різних видів мистецтв у площині художнього тексту постає прикметною рисою постмодерністського художнього дискурсу. Зокрема, увагу дослідників привертає зв'язок літератури і театру, що є об'єктом дослідження низки зарубіжних [15; 22] та вітчизняних наукових розвідок [6; 13]. Наслідування й інтеграція канонів театральності мистецтва сучасними письменниками створює

виразний ефект театралізації художнього тексту, інакше кажучи присутності театру як окремої мистецької форми в художньому творі. Однак проблема встановлення і систематизації лінгвальних виявів театралізації, зокрема словесно-образних, залишається недостатньо вивченою в контексті постмодерністського художнього дискурсу і потребує глибшого тлумачення в термінах лінгвостилістики та лінгвопоетики.

Розкриття особливостей інтермедіальної взаємодії літератури і театру набуває особливої актуальності з огляду на потужний вплив міждисциплінарних студій, зокрема в руслі сучасної лінгвопоетики і стилістики. Вагомим підґрунтям у дослідженні театралізації художнього дискурсу слугує теорія інтермедіальності, у фокусі уваги якої традиційно перебувають різні форми міжмистецьких взаємозв'язків [23; 26; 28]. Відтак у світлі інтермедіального підходу ефект театралізації художнього тексту розглядаємо як пряме чи опосередковане звернення до театралізованих елементів та прийомів, що сприяють його наближенню до характеристик театральності мистецтва.

Виходячи з інтермедіального характеру досліджуваного явища в художньому тексті, **теоретико-методологічним підґрунтям**, що уможливило дослідження театралізації постмодерністської художньої прози, зокрема на рівні словесної образності, слугують засади лінгвопоетологічного та інтермедіального аналізу.

Метою статті є виявлення специфіки словесно-образного втілення феномена театралізації англословесної постмодерністської художньої прози з позицій інтермедіального підходу з опорою на науково-теоретичний доробок лінгвопоетологічних та лінгвостилістичних студій. Постає мета передбачає вирішення таких науково-дослідницьких завдань: 1) систематизувати підходи до визначення поняття театралізації; 2) охарактеризувати різні форми театралізації художнього тексту в інтермедіальному висвітленні; 3) встановити засоби словесно-образного означення театралізації в англословесній постмодерністській прозі.

Підходи до визначення поняття театралізації. Постановка питання про словесно-образні засоби театралізації постмодерністської прози зумовлює потребу у всебічному дослідженні інтермедіальної взаємодії художнього тексту і театру, з'ясування тих особливостей театральності діяльності, які є ключовими для цілісного розуміння цього феномену. Традиційно лексема *театр* використовується на позначення як спеціально призначеної будівлі чи закладу, де здійснюється показ вистав, так і сукупності драматичних або театральних творів, об'єднаних певною ознакою, наприклад *античний театр*, *театр абсурду*, *театр постдраматичний* тощо [7, с. 468–469].

Однак феномен театральності мистецтва перебуває у центрі уваги не лише театрознавчих досліджень [1; 5; 7; 20], а й низки

соціологічних [4] та семіотичних [8; 9; 16] студій. Відтак концепція театралізації виходить за межі сценічних лаштунків і виступає питомою характеристикою людської діяльності в різних її вимірах: *театралізація життя, театралізація літератури, театралізація політики* і т. ін. Під надмірною театральністю розуміють, з одного боку, *просторовість, візуальність, експресивність у плані видовищної та ефектної сцени*, а з іншого – *специфічну манеру театральної гри, циркуляції слова, візуальне роздвоєння оповісника (персонаж/актор) та його одиниць висловлювання, штучність репрезентації* [11, с. 478–479]. Класичне уявлення про театралізацію [4; 5; 8; 9] базується, з одного боку, на культурно-історичній спорідненості театру з карнавальними та ритуальними практиками, а з іншого – на тяжінні форм реального життя до театральних принципів і канонів. Рушійною силою театралізації – *інстинкту театральності*, за словами М. Євреїнова [5, с. 4], виступає жага до перевтілення в буденному житті, інстинктивне бажання *представити себе іншим*.

У контексті постмодернізму осмислення феномена театралізації набуває особливих форм на тлі *полістимістичності* [2, с. 5], трансформації і поєднанні різнопланових мистецьких форм, де *перетин найбільш радикальних меж <...> відбувається між вигадкою і реальністю, у широкому сенсі – між мистецтвом і життям* [19, с. 10]. За словами американського дослідника І. Хассана, ця різножанрова невизначеність та гібридизація неминує наближає постмодерністські твори до формату перформансу, а власне театральне начало стає одним з основних стилістичних принципів: *постмодерністський текст, вербальний чи невербальний, заохочує до перформансу: він потребує бути написаним, переглянутим, розв'язаним, розіграним* [18, с. 507]. Відтак спорідненість постмодерністської літератури і театру стає особливо виразною у світлі загальної тенденції постмодернізму до підкресленої умовності, видовищності та експериментаторства.

Інтермедіальні форми театралізації художнього тексту. У дослідженні художнього феномена театралізації постмодерністської прози ми ґрунтуємось на здобутках теорії інтермедіальності, що традиційно вивчає форми перетину міжмистецьких меж. Значний інтерес до проблеми синтезу різних видів мистецтв спостерігається як у зарубіжному [12; 23; 24; 26; 28], так і у вітчизняному науковому середовищі [3; 10; 27]. Відштовхуючись від класифікації інтермедіальних зв'язків, запропонованої німецьким дослідником В. Вольфом [28], ефект театралізації художнього тексту тлумачимо як один із виявів *інтракомпозиційної інтермедіальності*, тобто такий, що реалізується в текстовій тканині за допомогою *явного* або *прихованого інтермедіального посилання* до театральних реалій. Таке інтермедіальне посилання не порушує семіотичну однорідність твору, оскільки воно функціонує в художньому тексті виключно як позначальне іншого медіа – театру. Відповідно, явне інтермедіальне посилання (або інтермедіальна тематизація *'intermedial thematization'*) виникає, коли театр або зразки театрального мистецтва експліцитно згадуються чи обговорюються в тексті [28]. Своєю чергою, приховане інтермедіальне посилання (або інтермедіальна імітація *'intermedial imitation'*) передбачає імітацію театральних форм та прийомів засобами художнього тексту, інакше кажучи своєрідне створення ефекту присутності імітованого феномена, що належить до іншої семіотичної системи чи медіа [28].

Означені інтермедіальні форми театралізації реалізуються в англomовному постмодерністському художньому дискурсі за допомогою *юріврівневих лінгвальних засобів, зокрема словесно-образних*. Власне образне «транспонування» інших видів мистецтва у вербальний вимір – створення їх вербального образу в художньому тексті – стає одним із ключових виявів інтермедіальної взаємодії на смисловому рівні [12, с. 152–153]. При цьому модифікується сам принцип міжмистецької взаємодії – опис творів мистецтва транспонує в художній текст *образний смисл* його елементів (кольору, форми, композиції і т. ін.), породжуючи тим самим нові смислові асоціації [12].

Засоби словесно-образного означення театралізації постмодерністської прози. На словесно-образному рівні текстобудови вияви театралізації охоплюють різні групи засобів художньої образності, стилістичний потенціал яких допомагає акцентувати ознаки видовищності, умовності та сценічності в художньому тексті. В англomовному постмодерністському художньому дискурсі театралізація реалізується за допомогою таких засобів словесної образності:

1. **Метафора.** Образне представлення феномена театралізації постмодерністського художнього дискурсу охоплює метафори, що осмислюють людський досвід у термінах театрального мистецтва, наприклад, метафора маски або метафора «світ-театр». Так, ефект театралізації актуалізується завдяки метафорі маски, що приховує справжню ідентичність персонажів, уподібнює їх до театральних фігур. До прикладу, в романі Дж. Фаулза *"The Magus"* («Маг») образ обличчя персонажа ослівлюється за допомогою такої метафори: *"I smiled across the table at his unrevealing face; the pupils of his eyes seemed black in their clear whites – a mask that watched me, watched me"* [17, с. 312]. У цитованому фрагменті характеристики людського обличчя *"unrevealing" face* (укр. *непроникне*), *"black" pupils* (укр. *чорні зіниці очей*), *"clear whites"* (укр. *ясні білки очей*), *"mask"* (укр. *маска*) вербалізуються в термінах театрального дійства, а маска виступає його невід'ємною частиною.

2. **Метонімія.** У контексті театралізації постмодерністської художньої прози відбувається своєрідне метонімічне заміщення реальних речей елементами театрального мистецтва на основі певної суміжності, приміром обличчя-маска, людина-роль/ампула. Наприклад, у романі Дж. Фаулза *"The Magus"* поведінка однієї з героїнь метонімічно осмислюється за суміжністю із драматургією роллю, пор.: *All here is artifice. She is acting, amusing herself with you. Playing Olivia to your Malvolio* [17, с. 406]. Із наведеного уривку бачимо, що лексичні одиниці зі значенням «гра» – *"artifice"* (укр. *вигадка*), *"acting"* (укр. *гра*) та метонімія (*"Playing Olivia"*) увиразнюють театралізований тон оповіді, наближають її до характеристик сценічного дійства.

3. **Антитеза,** що в контексті театралізації англomовного постмодерністського художнього дискурсу утворює своєрідний контраст між *реальним* і *сценічним* вимірами художньої дійсності, наприклад: *Artists are few among many; that I understand. But bear this in mind, Speusippos: while you, sitting in front, are watching our illusion, we are looking at reality. While you see four men, we see fifteen thousand* [25]. У цитованому фрагменті стилістична фігура антитези актуалізується за допомогою лексико-семантичної опозиції *реальне/сценічне* із залученням контекстуально контрастних за значенням одиниць *"you/ we"*, *"illusion/ reality"*, *"four men/ fifteen thousand"*, що слугує художнім виразником посиленої сценічності та умовності.

4. Епітети, що надають виявам театралізації англomовного постмодерністського художнього дискурсу різних смислових відтінків, пор.: *It was a pose without realism, yet effectively theatrical* [17, с. 150]. Із наведеного уривку бачимо, що для означення постави персонажа використовуються епітети “without realism” (укр.: *нереалістичний*), “effectively theatrical” (укр.: *фактично театральний*) як такі, що увиразнюють неприродний характер його поведінки, а відтак збагачують його театральньо-сценічним нюансуванням.

5. Уособлення. Серед словесно-образних виявів театралізації англomовного постмодерністського художнього дискурсу особливу увагу привертають уособлення, основу яких складає перенесення властивостей живої істоти на неживі предмети та елементи, дотичні до сфери театральної культури. Наприклад, у романі А. Мердок “*The Sea, The Sea*” час здатен наділяти образи людей в нашій пам’яті умовними, нереалістичними рисами: *Time can divorce us from the reality of people, it can separate us from people and turn them into ghosts. Or rather it is we who turn them into ghosts or demons. Some kinds of fruitless preoccupations with the past can create such simulacra, and they can exercise power, like those heroes at Troy fighting for a phantom Helen* [21, с. 352–353]. Уособлення людських спогадів в образі надприродних істот або ж симулякрів реальних особистостей загострює ідею театралізації дійсності за рахунок протиставлення умовного (“ghosts”, “demons”, “simulacra”, “phantom Helen”) та реального світів (“the reality of people”). Подібного текстового втілення набуває явище театралізації в романі М. Етвуд “*Hag-Seed*” (“Відьоме зерно”), де завдяки театральному дійству відтворюється образ Міранди – загиблої доньки протагоніста Фелікса: *A performance so fresh it wouldn't even be a performance. It would be a reality. Through her, his Miranda would be back to life* [14, с. 16]. Тут образне повернення Міранди до життя вказує на гіперболізоване значення акторської гри (“a performance so fresh”); у свою чергу, лексичні одиниці протилежного значення “performance/ reality” підсилюють дихотомію реального життя та сценічної вистави.

Висновки. У підсумку зазначимо, що серед арсеналу засобів словесної образності, що актуалізують ефект театралізації в англomовному постмодерністському художньому дискурсі, особливої виразності набувають *метафора, метонімія, антитеза, епітет та уособлення*. Тяжіння постмодерністської прози до надмірної умовності та сценічності засвідчує глибоку спорідненість творів цього літературного напрямку з мистецько-видовищними формами сучасної культури, зокрема театральними. Відтак образне переосмислення канонів театрального мистецтва в художньому тексті загострює експериментально-ігровий характер постмодерністської прози, наближає її художньо-стилістичні параметри до театральної естетики. У цьому випадку особливого значення набуває інтермедіальний характер постмодерністської літератури, що акцентує увагу на взаємодії та інтеграції театру як медіа-форми в межах художнього тексту. У світлі цього ракурсу феномен театралізації можна розглядати як інтермедіальний художній феномен, що ословлюється в художньому тексті різномірними мовними засобами. Подальше дослідження лінгвальних засобів театралізації англomовного постмодерністського дискурсу на різних рівнях текстобудови дозволить поглибити наше розуміння взаємодії літератури і театру та інтермедіального діалогу мистецтв у цілому.

Література:

1. Арто А. Театр и его двойник : пер. с франц / сост. и вступит. статья В. Максимова ; коммент. В. Максимова и А. Зубкова. Санкт-Петербург : Симпозиум, 2000. 440 с.
2. Бабелюк О.А. Принципи постмодерністського текстотворення сучасної американської прози малої форми : монографія. Дрогобич : ТзОВ «Вимір», 2009. 296 с.
3. Воробйова О.П. Смак «Шоколаду»: інтермедіальність й емоційний резонанс. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2012. Т. 15, № 1. С. 5–11.
4. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / пер. с англ. и вступ. статья А.Д. Ковалева. Москва : «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2000. 304 с.
5. Евреинов Н.Н. Демон театральности. Москва, Санкт-Петербург : Летний сад, 2002. 534 с.
6. Зошук Н. В. Драматургічний досвід Айріс Мердок в аспекті конверсійних жанрових явищ англійської літературної традиції : дисертація канд. філол. наук : 10.01.04, Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2013. 200 с.
7. Клековин О.Ю. Theatrica: Лексикон. Інститут проблем сучасного мистецтва НАМ України. Київ : «Фенікс», 2012. 800 с.
8. Лотман Ю.М. Культура и взрыв. Москва : Гнозис, 1992. 272 с.
9. Лотман Ю. М. Театральний язык и живопись (К проблеме иконической риторики). *Статьи по семиотике культуры и искусства (Серия «Мир искусств»)*. Санкт-Петербург : Академический проект, 2002. С. 388–400.
10. Маценка С.П. Метамистество. Словник досвіду термінотворення на межі літератури й музики. Львів : Апіорі, 2017. 118 с.
11. Паві П. Словник театру. Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 640 с.
12. Тишунина Н. В. Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века. К 80-летию профессора Моисея Самойловича Кагана. *Материалы международной научной конференции (Серия “Symposium”)*. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургское философское общество, 2001. Вып. № 12. С. 149–154.
13. Шестопал О.Г. Засоби “театралізації” літературного тексту (на матеріалі іспанської прози постмодернізму). *Літературознавчі студії : зб. наук. пр.* Київ, 2015. № 43(2). С. 326–333.
14. Atwood M. Hag-Seed: The Tempest Retold. London: Penguin Random House, 2016. 293 p.
15. De Toro F. Post-Modern Fiction and Theatricality: Simulation, Deconstruction, and Rhizomatic Writing. *Canadian Review of Comparative Literature: CRCL*. Edmonton: Canadian Comparative Literature Assoc, 1994. Vol. 21, No. 3. P. 417–488.
16. Elam K. The Semiotics of Theatre and Drama. London and New York : Psychology Press, 2005. 260 p.
17. Fowles J. The Magus. London : Vintage Books, 2004. 656 p.
18. Hassan I. Pluralism in Postmodern Perspective. *Critical Inquiry*. Chicago : The University of Chicago Press, 1986. Vol. 12, No. 3. P. 503–520.
19. Hutcheon L. A Poetics of Postmodernism. London : Routledge, 1988. 268 p.
20. Lehmann H.-T. Postdramatic Theory: trans. by K. Jürs-Munby. London : Routledge, 2006. 224 p.
21. Murdoch I. The Sea. The Sea. NY : Penguin Books, 1980. 502 p.
22. Postlewait T. and Davis T. C. Theatricality. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 243 p.
23. Rajewsky I. O. Intermedialität. Tübingen: Francke, 2002. 216 S.
24. Rippl G. Handbook of Intermediality: Literature - Image - Sound – Music. Berlin–Boston : Walter De Gruyter Incorporated, 2015. 703 p.
25. Renault M. The Mask of Apollo. NY: Open Road Integrated Media, Inc., 2013. no pag. URL : www.openroadmedia.com.
26. Schröter J. Discourses and models of intermediality. *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*. 2011. Vol. 3. No 3. no pag.

27. Vorobyova O. P. Virtual narrative in Virginia Woolf's "A Simple Melody": Cognitive and Semiotic Implications. In E. Chrzanowska-Kluczevska, O. Vorobyova (Eds.), *Language – Literature – the Arts: A Cognitive-Semiotic Interface, Text – Meaning – Context: Cracow Studies in English Language, Literature and Culture*. (Vol. 14, pp. 95–112). Frankfurt am Main : Peter Lang, 2017.
28. Wolf W. (Inter)mediality and the study of literature. *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*. 2011. Vol. 13, No 3. no pag.

Rarenko N. Verbal imagery as a means of theatricalization of English postmodernist literary prose

Summary. The paper aims at examining the specificity of imagistic manifestations of theatricality in English postmodernist literary discourse. Linguistic poetics and intermediality theory serve as the theoretical and methodological basis of explicating textual manifestations of theatricality in postmodernist literary texts. Various approaches to defining the phenomenon of theatricality are systematized. The paper outlines key features of postmodernist literary texts which play a crucial role in revealing the mechanisms of theatricality in English postmodernist literary discourse. In the realm of literature, theatricality is understood as a form of intermediality relations between literary text and theatre manifested at various textual levels.

Based on the classification of intermediality relations, special attention is given to intermedial forms of theatricality which entail explicit (intermedial thematization) or implicit (intermedial imitation) references to theatrical art in literary text. Imagistic means of amplifying the effect of theatricality in postmodernist literary texts encompass metaphor, metonymy, antithesis, epithet, and personification. Various instances of imagistic manifestations of theatricality are elicited in such postmodernist novels as Margaret Etwood's "Hag-Seed", Iris Murdoch's "The Sea, The Sea", Mary Renault's "The Mask of Apollo", and John Fowles's "The Magus". The results of the research show that the range of imagistic means of theatricality demonstrates a strong stylistic potential in terms of saturating literary text with the conventions of theatrical art and performance. It is revealed that the manifestations of theatricality at the level of verbal imagery bring to the foreground the effects of spectacularity, conventionality and staginess in English postmodernist literary discourse. On a larger scale, further enquiry into the interface between literary text and theatre from the standpoint of intermediality theory gives an opportunity to broaden our understanding of the mechanisms of interart connections.

Key words: intermediality theory, theatre, interart connections, linguistic poetics, intermedial reference, staginess, conventionality, spectacularity, linguistic means.